

İBADULLAYEVA N.
Bakı Dövlət Universiteti

VALİDEYNİNİ İTİRMİŞ VƏ VALİDEYN HİMAYƏSİNDƏN MƏHRUM OLMUŞ UŞAQ VƏ YENİYETMƏLƏRİN SAĞLAMLIĞINDA OLAN PROBLEMLƏRİN ONLARIN TƏLİM-TƏDRİSİNƏ TƏSİRİ

Açar sözlər: uşaq və yeniyetmələr, internat məktəbləri, fiziki problemlər, sosial siyasət, təlim və tərbiyə.

Ключевые слова: дети и подростки, школы-интернаты, физические проблемы, социальная политика, обучение и образование.

Keywords: children, teenagers, boarding schools, physical problems, social policy, training and education.

Cəmiyyətdə gedən proseslərin təhlili göstərir ki, insan sağlamlığında bir çox problemlər yaranır və həmin vəziyyət getdikcə ağırlaşır. Burada əsasən uşaq və yeniyetmələrin sağlamlığı xüsusi vurğulanmalıdır. Statistika göstərir ki, əlilliyə gətirib çıxaran bəzi xəstəliklər var ki, bu dövlət üçün böyük bir sosial problemə çevrilir. Qeyd etməliyik ki, sosial qayğıya ehtiyacı olan bu qrup insanlar, bir növ cəmiyyətdən kənarlaşdırılır və sosial həyatdan təcrid olunurlar. Bu, ilk növbədə bəzi valideynlərə aiddir. Sağlamlığında problemləri olan uşaqlar bəzən evdən uzaqlaşdırılır, müxtəlif bəhanələrlə dövlətin himayəsinə ötürülür. Bəzi hallarda isə uşaqlar müəyyən səbəblər üzündən valideynlərini itirir və yaxud valideynlər öz valideynlik hüququndan məhrum edilir, belə uşaqlar yenə də dövlətin himayəsinə keçir. Lakin ölkəmizdə bu sahədə lazımi işlər aparılır. Xüsusi müəssisələr var ki, burada uşaqlar və yeniyetmələr böyüyür, təhsil alır və gələcək həyata hazırlaşdırılırlar. Bu sahədə olan problemlərin təhlili və həlli yollarının aydınlaşdırılması xüsusilə yeniyetməlik dövrü üçün olduqca vacibdir.

Tədqiqatlar göstərir ki, “internat şəraitində oxuyan uşaqlar psixofizioloji inkişafda olduqca müxtəlif dərin pozulmalarla fərqlənir. Keçirdikləri xəstəliklərə görə uşaqlarda qavrama proseslərinin normal inkişafı pozulur, yadda saxlama və ifadə etmə prosesləri, xüsusilə onların aktiv sərbəst formalarında, yənişifahi-məntiqi düşüncəni səciyyələndirən təxəyyül və ümumiləşdirmə prosesləri əhəmiyyətli dərəcədə pozulur. Internat şəraitində yaşayan uşaq və gənclərin əksəriyyəti üçün bəzi ciddi psixi pozulmalar, eyni zamanda əsəbilik hövsələsizlik tipikdir. Göstərilən proseslərin qeyri-normal fəaliyyəti uşağa dünya haqqında biliklərin mürəkkəb sistemini mənimsəməyə imkan vermir” (1). Dünyanın bir çox ölkələrində bu sahəyə aid hüquqi baza atrıq formalaşmış, xüsusi məktəblər sistemi təşəkkül tapmışdır. Belə ki, əlilliyi olan uşaqların xüsusi təhsilə ehtiyacları olduğu üçün onların təhsil almaları üçün lazımı tədbirlər görülməlidir. Bütün uşaqlar, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan əlil uşaqlar da daxil olmaqla ibtidai və bütün digər təhsil pillələrində təhsil almaq hüququna malikdirlər. Xüsusi təhsilə ehtiyacı olan uşaqlar üçün lazımı tədris ocaqları da yaradılır (2).

Xüsusi sosial qrup olan yeniyetmələr tədqiqatçıların daima diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu sahədə fizioloji, psixoloji, mənəvi, bir sıra sosial məsələlər var ki, onların düzgün həlli yeniyetmələrin sosiallaşma prosesini daha rahat və səmərəli edir. Yeniyetmələrin emosional-psixoloji problemlərinə aid daha çox araşdırmalar aparılır. Psixoloji vəziyyətin qeyri-sabitliyi onların orqanizmində baş verən fizioloji proseslərlə, dəyişən dünyagörüşü, ətraf mühitin təsiri ilə izah olunur. Deyilənlərlə yanaşı anadangəlmə və yaxud sonradan qazanılmış xəstəliklər də var ki, bunlar yeniyetmələrin fiziki və mənəvi-psixoloji durumuna əsaslı şəkildə təsir göstərir. Bu sahədə xeyli tədqiqatlar aparılsa da, mövcud vəziyyət bu işin ardıcıl olaraq davam etdirilməsini tələb edir.

Məqalədə qarşımıza qoyduğumuz məqsəd sağlamlığında problemləri olan uşaq və yeniyetmələrin təlim-tərbiyə problemləridir. Həm də bunlar valideyn himayəsindən məhrum olmuş və yaxud valideynlərini itirmiş uşaqlar qrupudur ki, internatlarda yerləşdirilmiş, burada yaşayır və oxuyurlar, bəziləri şənbə-bazar günləri evlərinə, qohumlarının yanına gedirlər. Təlim və tərbiyə prosesində qeyd edilən xüsusiyyətlərin təsirini öyrənmək üçün Bakı şəhərinin Sabunçu və Xəzər rayonlarında yerləşən internat məktəblərində xüsusi sorğu keçirilmiş, müəllimlərlə söhbətlər aparılmışdır. Qəsəbələrin birində yerləşən internat məktəbində sorğuda 123 uşaq və yeniyetmə iştirak etmişdir.

Problemin işlənməsində seçdiyimiz metod və metodologiya müasir elmdə qəbul olunmuş paradiqma və konsepsiyalar üzərində qurulmuşdur. İlk növbədə nəzərə alınmalıdır ki, şəxsiyyətin sosiallaşması üç əsas amilin təsiri altında həyata keçirilir: irsiyyət, mühit, tərbiyə. Digər tərəfdən, hər bir problemin təhlilində kompleks yanaşma labüddür. Yeniyetmələrin fiziki və psixi səhhətində problemin olması onların həyatına mənfi təsir göstərir. Bu işi öyrənib problemin qarşısını almaq üçün tibbi, hüquqi, sosial-psixoloji, iqtisadi istiqamətlərdə araşdırmalar

aparılmalıdır. Faktları öyrənib vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına doğru tövsiyələr hazırlamaq lazımdır. Bunları nəzərə alaraq konkret sosioloji tədqiqat aparmaq üçün xüsusi sorğu anketi hazırlanmışdır. Burada suallar yeniyetmələrə ünvanlanmış və bloklar təşkil edilmişdir: sağlamlıq, qida, ekoloji mühit, məktəb və tədris, bir sıra amillərin səhhətə təsiri, həyat tərzini, fiziki inkişaf və hərəkətlər, insanların özünə münasibəti və s.

Sağlam nəslin inkişafı gələcək cəmiyyətin inkişafı üçün bir zəmindir. Sağlamlıqla yanaşı şəxsiyyət olmaq, vətəndaş kimi yaşamaq və cəmiyyətə fayda gətirmək də olduqca vacibdir. Cəmiyyətdə gedən qloballaşma və inteqrasiya prosesləri getdikcə öz həllini gözləyən problemlərin sayını da artırmışdır. Bu problemlər sırasında böyüməkdə olan nəslin fiziki və psixi sağlamlığı məsələsidir. Problemi yaradan səbəblərdən biri də gənclərin və yeniyetmələrin fiziki sağlamlığında olan qüsurlardır.

Fiziki qüsurları olan uşaqlar həm evdə, ailədə, həm də dövlət müəssisələrində böyüyür, təhsil alır və sosiallaşır. Cəmiyyətin üzərinə düşən vəzifələrdən biri bu sosial qrupa mənsub insanları mümkün qədər qayğı və diqqətlə əhatə etmək, onları cəmiyyətə bir vətəndaş və şəxsiyyət olaraq hazırlamaqdır. Bu sahədə görülən işləri bir neçə qrupa ayırmaq lazımdır:

- Hüquqi, qanunvericilik bazanın formalaşdırılması;
- Tibbi müayinə və yardımın təmin edilməsi;
- Cəmiyyətə inteqrasiya olunması üçün sağlam sosial mühitin yaradılması, bunun üçün də təhsilin, sosial yardımın göstərilməsinin təmin edilməsi və s. işlərin görülməsi.

Daha ümumi xarakterli və adı çəkilən problemə öz təsirini göstərən amillər də var ki, bunları nəzərə almadan problemin həlli qeyri mümkün olur. Bu amillərdən ilk növbədə ekoloji böhranı göstərmək lazımdır. İnsanların ekoloji sığınacağı olan torpaq, su, hava, məkan bir çox mənfi dəyişikliklərə uğrayır. Nəticədə insan nəslini genetik səviyyədə defermasiyalara məruz qalır, irsi və sosial xəstəliklər günü-gündən yayılır. Digər bir amil – dövlətin ümumi sosial-siyasi və sosial-iqtisadi durumudur. Həyat səviyyəsi insanların maddi rifahına, sağlamlığına, qarşılıqlı münasibətlərinə əsaslı şəkildə təsir edir. Beynəlxalq qurumlar tərəfindən xüsusi hesablamalar aparılır ki, bunların əsasında yuxarıda göstərilən amillərə görə dövlətlərin reytingini təyin etmək olur.

Bundan başqa, ölkənin, bölgənin tarixi inkişaf yolunu və hal-hazırda yaşadığı mərhələni də nəzərə almaq lazımdır. Sivilizasiyanın ən erkən mərhələsindən başlayaraq bu günə kimi gedən inkişaf həyat və düşüncə tərzinə, insanların dünyaya münasibətinə öz təsirini göstərir. Üstəlik əldə edilən maddi və mənəvi sərvətləri dəyərləndirən təsəvvürlər var ki, onlar sosial həyat formalarına öz təsirini göstərir, sosial institutların fəaliyyətini təmin edir. Ən qədim və dəyəri yüksək olan sosial institutlar elə ailə, din və əxlaq olmuşdur.

Hər bir xalqın öz dəyərlər sistemi formalaşır ki, bunun zəminində nəsillərarası münasibətlər qurulur, sosiallaşma prosesi gedir, təlim və tərbiyə işləri həyata keçirilir. Bu həm də fiziki qüsurları olan uşaq və yeniyetmələrə aiddir. Cəmiyyətin bu qruplara qayğısı xüsusi olaraq vacibdir.

Bu sahədə görülən işləri qiymətləndirmək üçün bəzi internat mərkəblərində oxuyan uşaqlara müraciət etdik. Bunun üçün xüsusi hazırlığı olan bir qrup tələbəni respondentlərlə işləmək üçün Bakı ətrafı kəndlərin birində yerləşən internat məktəbinə göndərdik. Əldə edilən nəticələrin təhlilinə keçirik. Burada təhsil alanların böyük əksəriyyəti valideynini itirmiş və yaxud valideyn himayəsindən məhrum olmuş müxtəlif yaşlı (o cümlədən yeniyetməlik yaşında olan) uşaq və gənclərdir. Məlum oldu ki, onlar arasında müxtəlif fiziki və əqli qüsurları olanlar çoxdur (əqli qüsurlu, görmə məhdudiyətli, nitq məhdudiyətli olan).

Burada təlim və tərbiyənin iki tələbi gözlənilir: inkluziv təhsilin imkanlarından istifadə olunmaqla yanaşı, müxtəlif yaşda, bəzən bir ailədən olan uşaqlar ünsiyyətdə olur, böyük uşaqlar kiçiklərə qulluq edir, yardım göstərir, onlara lazımı vərdiş və bacarıqları aşıladır. Məlumdur ki, uşaq yaşlarında təqlid böyük rol oynayır. Kiçik uşaqlar böyüklərə baxıb cəsarətli olmaq, hansısa işin qaydalarını öyrənmək üçün yaxşı fürsət tapırlar.

Bununla belə aydındır ki, fiziki və əqli sahələrdə problem yaşayan bu uşaqlara həm qulluqda, tibbi xidmətdə, həm də təhsil almaqda xüsusi şərait yaradılmalıdır. Müşahidələr göstərdi ki, uşaqlarda olan əqli qüsurlar nəticəsində bəzən neçənci sinifdə oxuduğunu, hətta öz adını deməkdə belə çətinlik çəkirlər. Məsələn, şagirdlər sırasında 12 yaşlı əqli cəhətdən qüsurlubir qız var. Təbii ki, belə uşaqlara xüsusi qayğı göstərilməlidir. Başqa bir sinifdə (4-cü sinif) 20 uşaqdan ikisində nitq qüsuru, bəzilərində isə yaddaş pozğunluğu və əqli gerilik var idi. Aparılan sorğu nəticəsində məlum oldu ki, uşaqların fikrincə, onların sağlamlığına əsasən ekoloji böhran, yəni havanın, suyun çirklənməsi, qida məhsullarının süni olması təsir edir. Qeyd edildiyi kimi onlar ildə orta hesabla 2-4 dəfə xəstələnirlər.

Yeniyetmələrin səhhətinə mənfi və müsbət təsirini daha dərindən öyrənmək üçün biz yenə də suallarla şagirdlərə müraciət etdik. Məlum oldu ki, dərslərin burada müsbət rolu qeyd olunmuşdur (oxumaq şəraiti, tədris olunan fənlər, müəllimlər və s.).

Bununla belə qapalı mühit, şəhərdən uzaq olması, ictimai tədbirlərdə iştirak etməməsi onların əhvalına, səhhətinə müəyyən dərəcədə mənfi təsir göstərir. Ümumi şərait lazımi tələblərə əsasən cavab versə də, bir sıra çatışmazlıqlar da vardır (sanitariya-gigiyena baxımından, dərslərin keyfiyyəti və s.). Eyni zamanda gündəlik vaxt büdcəsinin paylanması onların yaşına uyğun aparılmalıdır. Qida menyusu da bütün lazımi komponentlərdən ibarət olduğu üçün uşaqlar bundan razılıq edirlər.

Fiziki hərəkətlər, idman, bədən tərbiyəsi də internat sakinlərinin həyatında müəyyən rol oynayır. Bununla belə idman məşqləri kütləvi xarakter daşımır.

Oğlanlar əsasən futbol oynayır. Ümumiyyətlə uşaqların gün ərzində çox az hərəkət etdikləri məlum oldu.

Məktəbdə ümumi abu-hava müsbət xarakter daşıyır. Uşaqlar öz müəllimlərindən, köməkçi heyətindən, dostlarından, onlarla yaradılan ünsiyyətdən əsasən razılıq edirlər. Bəzi şagirdlər axşam və həftə sonları evə gedirlər. Bu bir növ daha çox təəssüratların toplanmasına, daha çox insanlarla ünsiyyətdə olmasına, fərqli rejimdə yaşamaq üçün şərait yaradır. Nəticədə sosial əlaqələr genişlənir, müqayisə və seçim imkanı artır. Belə həyat təzi insanın bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına müsbət təsir göstərir. Uşaqların əksəriyyəti burada qalmaqdan, yaşamaqdan, şəraitdən narazı deyildilər. Tədris prosesində yeniyetmələr fəal iştirak edirlər. Onlar dönə-dönə qeyd edirdilər ki, oxumağı çox sevirilər. Uşaqlar qeyd edirlər ki, dərslərin miqdarı, ağırlığı, keçirilmə təzi, yəni ümumiyyətlə tədrisin təşkili onların sağlamlığına çox da təsir etmir.

Tədqiqat nəticəsində məlum oldu ki, bu məktəbdə uşaqlar ünsiyyətə möhtacdırlar və günün əksər vaxtını insanların arasında keçirmək istəyirlər. Daha dəqiq araşdırma və müşahidə göstərir ki, burada yeniyetmələrin yuxu rejimləri, qidalanmaları, geyimləri, istirahət vaxtlarının təşkili heç də qənaətbəxş deyildir. Məlumdur ki, yeniyetməlik dövründə hər bir uşaqların emosional-psixoloji durumu dəyişir, yeni tələbatlar və motivasiya sistemi formalaşır. Bəzən uşaqlar arasında vulqar sözlər işlədilir. Onların “çətin” yaş mərhələsində sevgiyə, qayğıya, məhəbbətə olan ehtiyacları qismən olsa da ödənilmir.

Həmçinin oğlanlar və qızlar arasında bu yaş mərhələsində formalaşan münasibətlərin özünəməxsusluğu nəzərə alınmalıdır, lakin görünür ki, burada yalnız qadağa və yaxud cəzalandırma tədbirləri ilə kifayətlənilir. Sorğu aparınlar böyük sevincə qarşılısalar, uşaqların üzündə sevinc hissənin, xosbəxtlik duyumunun olmaması burada psixoloji mühitin heç də ürəkəçən olmadığını göstərirdi. Bütün qapalı müəssisələrdə olduğu kimi burada da rəhbərlik və sakinlər arasında qurulan münasibətlərdə asılılıq, avtoritarlıq hiss olunurdu. Uşaqlar verilən suallara “bəli”, “xeyr” kimi qısa cavablar verir, ünsiyyətə asanlıqla girmirdilər. Uşaqlara qarşı münasibətdə laqeydlik hiss olunurdu.

İşçi personalın laqeydliyini bir çox səbəblərlə izah etmək olar. Böyük uşaq kütləsinin bir yerdə toplanılması, onların oxumaq və istirahət etmək, qidalanmaq rejimini təmin etmək olduqca çətin və ağır vəzifədir. Burada intizam, dəqiq iş bölgüsü, səlahiyyətlərin icrası olduqca vacibdir. Dövlət tərəfindən ödənilən maddi təminat, binaların, otaqlardakı əşyaların, texniki ləvazimatların və s. bütün lazımi normalara cavab verməsi təhsil müəssisəsinin yüksək səviyyədə olmasını göstərir. Ünsiyyətin yüksək səviyyədə olmamasının səbəblərindən biri də burada toplanılan uşaqların müxtəlif ailələrdən, bölgələrdən olması, səhhətində problemlərin yaşanmasıdır. Belə uşaqlarla fərdi şəkildə iş aparılmalı, onların psixoloji vəziyyəti və bütün digər qayğıları lazımi səviyyədə ödənilməlidir. Müəllim-şagird münasibətlərinə mənfi təsir göstərən amillərdən biri də işçi personalın müəyyən

dərəcədə qeyri-peşəkarlığıdır. Bu kateqoriyaya daxil olan uşaqlarla işləmək üçün korreksion psixologiyayı yaxşı bilən mütəxəssislərə böyük ehtiyac var. Eyni zamanda işçilərin sağlamlığını da ön plana çəkmək lazımdır. İş rejimi elə təyin olunmalıdır ki, onlar vaxtı-vaxtında istirahət edə bilsinlər.

Beləliklə, xüsusi qayğıya, dəstəyə ehtiyacı olan və sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların sosial-psixoloji vəziyyəti müəyyənləşdirilməli idi. Qeyd etdiyimiz kimi, sorğuda iştirak edənlərin əksəriyyəti əqli cəhətdən qüsurları olan uşaqlar idi. Bu uşaqlar arasında xüsusi istedadla malik olan uşaqlar da var(xalça toxuma, müxtəlif növ rəqslərlə məşğul olma, rəsm çəkmək vəs). Əqli cəhətdən qüsurları olan uşaqların təlim-tədris və təhsil prosesi xüsusi təlim keçmiş müəllimlər tərəfindən həyata keçirilir. Lakin internat evində olarkən kadr çatışmazlığı və təhsildə istifadə olunan müasir texnologiyaların yoxluğu problemini müşahidə etdik.Fənlərin növləri, dərslərin saati, tətill müddəti ümumtəhsil müəssisələrində olduğu kimidir.

Uşaqların qidalanma prosesi dövlət tərəfindən müəyyənləşdirilmiş normalar əsasında həyata keçirilir (gün ərzində 4 dəfə) və yaxın zamanlarda yenidən təmirdən çıxmış yeməxana istifadəyə verilmişdir. Yeməxanadan fərqli olaraq yataqxananın və bəzi binaların vəziyyəti heç də ürəkaçan deyildi. Bu binaların təmirə ehtiyacı olduğu da müşahidə edilmişdir.

Bu internat evində uşaqlar həm daimi olaraq, həm də yalnız dərslər müddətində (belə qruplar pilot qruplar adlanır) burada qala bilirlər. Uşaqlarla apardığımız anket sorğusu əsasında əldə etdiyimiz məlumatlardan belə nəticə çıxarmaq olar ki, uşaqlar onlar üçün yaradılmış müvafiq şəraitdən razıdırlar. Lakin bəziləri çoxlu arzularının olduğunu, amma onları həyata keçirmək üçün istər maddi, istərsə də mənəvi cəhətdən imkanlarının olmadıqlarını bildirdilər. Sonda müsahiblərimdən biri qeyd etdi ki, “bizim, demək olar ki, məktəb tərəfindən bütün ehtiyaclarımız ödənilir, amma ailəni, ailə sevgisini heç biri əvəz etmir”.

Beləliklə, obyektiv maddi və iqtisadi problemlərlə yanaşı, burada həm də sosial-psixoloji iqlim, mənəvi durum məsələləri yaranır. Öz qohumları, valideynlər, xüsusi ilə anaları üçün darıxan, internata yeni qəbul olunmuş uşaqlarla lazımi iş aparılmır: bunların mühitə adaptasiyasına nəzarət daha güclü olmalıdır ki, onlar gündə ağlayıb, analarını çağırmasınlar. Uşaqlar internata gələn tələbələrin əlindən tutur, qucaqlayırdılar. Bu da uşaqların sevgiyə ehtiyaclarının olduğunu göstərirdi. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, qızların (yaşı yuxarı olan) əksəriyyəti başı bağılı idi. Yəni dini normalara uyğun qaydada hicablı idilər. Belə çıxır ki, mənəvi dəyərlər sırasında dini etiqad daha üstün rol oynayır, dünyəvi dəyərlər isə arxa plana çəkilir. Amma eyni zamanda bu faktor təhsil müəssisəsinin yerləşdiyi ərazi ilə də bağlı ola bilər.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, internat məktəbinin şəhərdən çox aralı yerləşməsi, yaxınlıqda xəstəxana, aptek, park, əyləncə mərkəzləri, mədəniyyət müəssisələrinin olmaması mənfi cəhətlərdəndir. Bu da uşaqların dünyagörüşünə,

sosial adaptasiyasına mənfi təsir göstərir. Aydın ki, burada qalan uşaqların sağlam uşaqlarla ünsiyyətinin olmaması və ya çox az olması onların sosial mühitdən uzaq olmasına səbəb olur. Bu uşaqlar sadəcə anlayışların, terminlərin mənasını beləcə bilmirlər. Valideynlərin onlarla az maraqlanması və ya heç əlaqə saxlamaması vəziyyəti daha da kəskinləşdirir. Buradan beləcə bir nəticə çıxarmaq olar ki, uşaqların vaxtaşırı gəzintiyə çıxarılması, başqa uşaqlarla ünsiyyətə cəlb edilməsi, valideynlərinin onlarla mümkün qədər tez-tez əlaqə saxlamasını təmin etmək mümkün olsa onların vəziyyəti stabilləşər, xəstəliklərin müalicəsi daha səmərəli olar.

Məhz burada olan uşaqlar ailə ilə əlaqə və qayğıdan məhrum olduğuna görə hər bir gələn adamı mehriban və səmimi qarşılayırlar. Bu isə, uşaqların xüsusi qayğıya ehtiyacı olduğunu bir daha təsdiqləyir.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, yuxarı yaşlı internat sakinləri kiçik yaşlı sakinlərə rəğbətlə yanaşır, bu da onların ünsiyyətinə müsbət təsir göstərir. Dostlar sırasında uşaqlar öz yaşadlarının adlarını daha tez-tez qeyd edirdilər.

Ölkəmizdə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaq və yeniyetmələrlə aparılan işin kifayət qədər zəngin hüquqi bazası var. Onların hüquqları qorunur və təmin edilir. Bununla beləcə uşaq müəssisələri sırasında olan internat məktəblərində müəyyən təkmilləşdirici tədbirlərin görülməsi vacibdir.

Birinci növbədə maddi bazanın gücləndirilməsidir ki, burada qalan fiziki və əqli cəhətdən qüsurlu uşaqların müalicəsi və inkişafı üçün şərait yaradılsın. Tərbiyəçilər, müəllimlər, psixoloqlar, tibb bacıları, həkimlər xüsusi hazırlıq kursları keçməlidirlər və daim ixtisasartırma və ya özünüsavadlandırma yolu ilə öz bilik səviyyələrini atırmalıdırlar. Bundan başqa, uşaqların ailələrə (imkan daxilində) qaytarılması və ailədə onların həm müalicəsi, həm təlim-tərbiyəsi ilə valideynlərin məşğul olmasını təmin etmək lazımdır. Hal-hazırda dövlətin sosial siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri ailələrdə, ailə üzvlərinin arasında münasibətlərin sağlam zəmin əsasında qurulmasının, sağlam nəslin böyüdülməsinin təmin edilməsidir. Bunun üçün "sağlam ana, sağlam uşaq" şüarına uyğun lazımi həyat səviyyəsinin təmin edilməsi, irsi və sosial xəstəliklərlə mübarizənin aparılması tibbi və sosial yardımın təmin edilməsi olduqca vacibdir. Internat məktəblərində daima dəyişilən sosial şərait, uşaqların tələbatları və arzuları nəzərə alınmalıdır. İctimaiyyət tərəfindən bu işdə daima dəstək olmalıdır, iş yenilənmiş proqramlar və layihələr əsasında qurulmalı və aparılmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Нравственное воспитание детей с ограниченными возможностями в школе-интернате // www.izh.ru/i/info/15393.html

2. Special needs education // <http://www.citizensinformation.ie/>

РЕЗЮМЕ

Социологическое исследование, проведенное в интернатах среди детей и подростков, лишенных родительской опеки или потерявших родителей, относящихся к группе особой опеки, показало, что, несмотря на то что в этой сфере проводится определенная работа, однако имеются и недостатки. Они носят комплексный характер, поскольку имеются проблемы в экономической, социально-духовной, психологической, а также в санитарно-гигиенической и медицинской сферах, которые ждут своего решения. Работа, проведенная в школах-интернатах, показывает, что здесь имеются нарушения в учебном режиме, в распределении бюджета времени в течение суток, имеется потребность в совершенствовании общения на уровне «учитель-ученик», следует использовать современные достижения в технологиях обучения, лечения и построения общения. В противном случае общество получит граждан и личности, которые не только имеют недостатки в физическом и психическом отношении, но и в социальном смысле.

SUMMARY

A study which was conducted among children who were deprived of parental care or lost their parents, as well as having problems in the physical and mental health and residing in boarding schools, showed that some work certainly has been done in this area although it needs further development and mitigation of drawbacks. These drawbacks are complex due to the problems in the economic, social, mental, psychological, sanitary and medical fields, which need to be solved. The work carried out in boarding schools, shows that there are violations in the lessons schedule, in the distribution of time budget during the day, there is a need to improve communication at the level of "teacher-student", to use the modern advances in learning technology, treatment and construction of communication. Otherwise, the society will get individuals having issues not only in physical or psychological regard, but also lack social skills.